

УДК 001.891 : 631.5/9 : 378.2 «Колкунов»

ВІХИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА В.В. КОЛКУНОВА

Михайло Бойко

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Україна, 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30
e-mail: mishalich_prof@mail.ru
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4326-2564>

Роль науки в історичному розвитку суспільства є одним з істотних і найзначиміших рушіїв державотворення. Саме передові наукові досягнення є тим важелем, що дає змогу країні зайняти певне місце у постійній боротьбі за першість у світі. Будь-яке політичне втручання у природній розвиток науки призводить до духовного й економічного зубожіння населення. Виразним прикладом є кінець 20-х – початок 30-х років минулого століття, коли сталінський диктаторський режим в УСРР призвів до масових репресій у науковій спільноті країни. Особливо політичне втручання відчувалося у розвитку аграрної науки та її галузей. Низку видатних науковців-аграрників було визнано «залишками ворожих класів» і необґрунтовано засуджено. До таких вчених відноситься і Колкунов Володимир Володимирович (1966-1939) – колишній дворянин, селекціонер, один із основоположників екологічної фізіології рослин, автор популярної у свій час анатомо-морфологічної теорії посухостійкості, громадський діяч і педагог.

Сьогодні науково-педагогічна діяльність В.В. Колкунова є для широкого загалу маловідомою та невинувато забутою. На жаль, у фаховій історичній літературі практично не висвітлено постать Володимира Володимировича та його внесок у розвиток аграрної освіти, науки та дослідної справи, хоча його здобутки отримали не тільки державне, а й міжнародне визнання. Враховуючи вищесказане, є актуальним проведення спеціального дослідження з вивчення життя та творчого доробку В.В. Колкунова, як одного із фундаторів вітчизняної фізіології рослин.

Аналізуючи весь життєвий і творчий шлях професора В.В. Колкунова з'ясовано його внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи та становлення фізіології рослин зокрема. До основних здобутків вченого слід віднести розробку популярної у свій час *анатомо-морфологічної теорії посухостійкості*. Згодом він ввів нове поняття «*змінний оптимум*» розміру клітин та ін. [12]. Це вчення роз-

криває прямий зв'язок між посухостійкістю й анатомією рослини (дрібні листки). Такі анатомо-фізіологічні ознаки, як розміри клітин, окремих продохів, за словами професора, обумовлюють її водний режим.

Названа теорія принесла вченому світове визнання. Її суть полягала у тому, що стійкість рослини до посухи закладено у самій рослині. В.В. Колкунов дійшов висновку, що чим дрібніші продохи рослин, тим слабше випаровування, тим ксерофільніша рослина. І чим нижчі величини анатомічних коефіцієнтів, які виражають розміри клітин листка, тим ксерофільніший сорт. Низкою спостережень Володимир Володимирович переконався, що величина клітин є індивідуальною особливістю кожної різновидності рослини і тому повинна передаватися спадково. Ним з'ясовано низку закономірностей щодо злаків, кукурудзи, цукрових буряків. На підставі особистих досліджень, проведених упродовж 1915-1925 рр., В.В. Колкунов зробив певні висновки: 1) різні форми культурних рослин володіють різною величиною випаровування, 2) ці відмінності у вивчених нами форм обумовлюються їх анатомічною будовою, 3) дрібноклітинні форми, як доцільніше побудовані, у жарку та суху погоду менше відчують «фізіологічну посуху» від форм крупноклітинних, 4) це все доводить наш попередній висновок про можливість селекції на посухостійкість за анатомічними ознаками [6].

Серед здобутків слід відмітити також вклад Володимира Володимировича у селекцію сільськогосподарських культур, зокрема створення посухостійких сортів. Так, ним обґрунтовано низку наукових методів добору рослин, що полягають у наступному:

1) індивідуальні відхилення не можуть слугувати вихідним пунктом для добору; таким пунктом є окремий тип, тобто чиста лінія;

2) кожен окремий тип є цілком константним до того часу, доки гібридизація, або спонтанне виникнення скачкоподібного відхилення не змінять його природи;

3) кожен сорт складається із цілої низки типів, і першим завданням насіннезнавця повинно стати вивчення цих типів з наступним їх виділенням (найбільш для нього підходящих) із загального складу сорту;

4) при пошуку подібних типів в межах даного сорту, справа вивчення цього сорту повинна бути першочерговою;

5) якщо віднайдені типи не задовольняють насіннезнавця, йому залишається або здійснити схрещування, або відшукати скачкоподібні відхилення, тобто мутації [3].

Не менш важливий внесок професора В.В. Колкунова у розвиток організації сільськогосподарської дослідної справи й освіти. Тут слід відмітити:

1) участь у створенні Наукового інституту селекції [13];

2) участь у заснуванні Київської обласної дослідної станції [1];

3) участь у створенні Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту [15];

4) участь у створенні Київського сільськогосподарського інституту [7; 10];

5) розробку нового навчального курсу «Вчення про селекцію» [9];

6) підготовку та публікацію першого агроузувського посібника – «Курсу загального рослинництва» рідною мовою тощо [4; 5].

На основі аналізу життєвого та творчого шляху В.В. Колкунова вперше розроблено періодизацію життя, наукової, громадської та педагогічної діяльності вченого. Виділено 5 основних періоди:

1 – *період* – дитячих та юнацьких років (1866-1886).

Дворянин за походженням, про що свідчить знайдене нами в архіві свідоцтво, Володимир народився у Петербурзі, проте все його подальше життя та наукова діяльність пов'язані з Україною. Його батьком був військовий, генерал-лейтенант – Колкунов Володимир Ігорович. Середню освіту В.В. Колкунов здобув у першій Київській гімназії (7 класів) та Рішельєвській гімназії (де через стан здоров'я у 1886 р. склав екстерном іспити).

2 – *період* – формування наукового світогляду (1886-1903). Враховуючи фахові спеціалізації вузів, у яких навчався Володимир Володимирович, у цьому періоді нами виділено два етапи:

а) етап вибору фахових орієнтирів (1886-1899)

б) етап остаточного формування як фахівця із сільського господарства (1899-1904).

Перший етап включив вступ В.В. Колкунова

у 1886 р. у Харківський університет на природничий факультет, перевід після трьох семестрів навчання у Київський університет Св. Володимира на юридичний факультет, який після закінчення 8 триместрів залишив, і п'ятирічне господарювання на Київщині [11].

Другий період включає навчання В.В. Колкунова на агрономічному відділенні Київського політехнічного інституту. Саме у ці роки – 1899-1904 – Володимир Володимирович визначився з майбутньою професією. Нами з'ясовано, що на такий вибір вирішальний вплив мали наслідки останніх років господарювання, а також лекції відомого вченого Є.П. Вотчала, наукова діяльність і спілкування із К.А. Тімірязєвим, С.М. Богдановим та ін. В.В. Колкунова надзвичайно зацікавило вирішення проблеми посухостійкості сільськогосподарських культур і, зокрема, шляхом вивчення анатомічних особливостей самої рослини. Під керівництвом зазначених наставників і на основі власних спостережень Володимиру Володимировичу вдалося вже у 1903 р. отримати перші результати експериментальних досліджень стосовно зв'язку посухостійкості рослин з особливостями їх будови. Ці матеріали Є.П. Вотчалом було оприлюднено на засіданні Київського товариства природодослідників і схвалено науковою спільнотою [14; 16]. Визначення посухостійкості, запропоноване Є.П. Вотчалом і розвинене В.В. Колкуновим, отримало назву агрономічного. У теорії посухостійкості та посухостійкості було визначено новий напрям – польову фізіологію сільськогосподарських культур. Таким чином, В.В. Колкунов будучи ще студентом, завоював авторитет і визнання серед вітчизняних вчених.

3 – *період* – наукового зростання та світового визнання (1904-1909)

Здобувши освіту вченого-агронома у КПІ, Володимир Володимирович залишився працювати ад'юнктом, професорським стипендіатом і керівником наукового студентського гуртка цього ж вузу. Водночас він продовжив розпочаті дослідження. Як результат – у 1905 р. було опубліковано першу частину його фундаментальної праці «До питання про створення посухостійких рас культурних рослин», а у 1907 р. – другу. Ця праця одержала світове визнання та започаткувала новий напрям у селекції, пов'язаний з проблемами посухостійкості. Для самого вченого ця праця слугувала присвоєнням Ахматівської премії Російського товариства акліматизації тварин і рослин, ступеня магістра агрономії (1909) та звання екст-

раординарного професора [2]. Крім того, у 1908 р. В.В. Колкунову вдалося підготувати новий на той час курс «Вчення про селекцію», який упродовж перших років було включено як необов'язковий курс для студентів і слухачів агрономічного гуртка.

26 травня 1909 р. Володимир Володимирович захищає при Новоросійському університеті свою магістерську дисертацію «До питання про створення (вироблення) стійких до посухи рас культурних рослин» і цього ж року за свою роботу отримав наукову премію «Руського товариства акліматизації тварин і рослин». Отже третій період життєдіяльності вченого виявився визначним щодо його становлення як вітчизняного вченого із світовим визнанням [11].

4 – *період* – активної наукової та педагогічної діяльності (1909-1930).

У четвертий період життя вченого нами виявлено надзвичайно різнобічну діяльність В.В. Колкунова. Зважаючи на вагомі результати досліджень, його запрошують викладати у провідні вузи Києва, включають в організаційні комітети практично всіх фахових з'їздів і нарад, що відбувалися на українських землях, обирають керівником наукових установ та об'єднань тощо. Так, у 1910-1915 рр. – він викладач на кафедрі агрономії природничо-історичного відділення фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира, у 1922-1924 рр. – викладач у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, у 1909-1910 рр. – професор кафедри спеціального землеробства Новоолександрійського інституту сільського господарства та лісівництва, з 1912 р. професор кафедри загального землеробства КПІ, а з 1915 р. – декан агрономічного факультету КПІ, з 1927 р. – викладач у Київському кооперативному інституті. Стосовно науково-організаційної діяльності: з 1913 р. очолив Київське агрономічне товариство, з 1915 р. – член Російського товариства ботаніків, у 1921 р. обрано директором Наукового інституту селекції у Києві, з 1922 р. – член Наукової ради при Сортівничо-насіньному управлінні Цукротресту, з 1923 р. – член Сільськогосподарського наукового комітету України, з 1928 р. – керівник секції рослинництва науково-технічної ради Махортресту й ін.

5 – *період* – політичного переслідування і наукової діяльності у засланні (1930-1939).

За знайденими нами архівними документами, у 1930 р. професор В.В. Колкунов, як і багато інших вчених того часу, зазнав політичного переслідування. Його обвинувачено у службі в білій гвардії та сприянні контррево-

люції. Приналежності Володимира Володимировича до якогось політичного угруповання чи організації нами не підтверджено. Можливо його переслідували через сина, якому у 1920 р. також були висунуті подібні звинувачення та прийнято рішення розстріляти з конфіскацією майна. Професору В.В. Колкунову натомість не дозволили проживати у великих містах України та вислали його на Кубань. Там він зумів продовжити свою науково-педагогічну діяльність на кафедрі загального землеробства Кубанського сільськогосподарського інституту. Помер Володимир Володимирович влітку 1939 р. у Краснодарі.

Таким чином, професор В.В. Колкунов тільки завдяки своїй невпинній праці зумів посісти достойне місце серед когорти найвідоміших вітчизняних вчених-аграріїв першої половини ХІХ ст. Маючи неабиякий талант дослідника й організатора, він вміло поєднав наукову та педагогічну роботу з працею на виробництві. Саме такий принцип ним закладено у модель побудови академічної структури – як «триєдиного центру», запропонованої у 1926 р. [8].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Автобіографія професора В.В. Колкунова // Центральний держархів вищих органів влади та управління України. Ф.166. Оп.12. Спр.4324. Арк.4зв, 8-8зв.
2. Вільчинська Д. Науково-дослідна діяльність учених сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту імператора Олександра II. *Наукові записки з української історії*: зб. наук. ст. / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». м. Переяслав-Хмельницький. 2011. Вип. 26. С. 384-387.
3. Дэр. Рецензия. *Журн. оп. агрономии*. Санкт-Петербург, 1908. Т. 9. С. 548. (Рец. на статтю: Колкунов В. В. О научных основах методов отбора сельско-хозяйственных растений. *Хозяйство*. 1907. № 45, 46).
4. Колкунов В. Курс загального рослинництва : підручник для с.-г. ВУЗів. Київ: Книгоспілка, 1926. Вип. 1. 160 с. (з рос. мови переклав Я. Лепченко).
5. Колкунов В. Курс загального рослинництва: підручник для с.-г. ВУЗів. Київ: Держ. вид-во України, 1927. Вип. 2. 180 с.
6. Колкунов В.В. К вопросу о транспирации и засухоустойчивости культурных растений. *Научно-агрономический журнал = Journal für Landwirtschaftliche Wissenschaft*. Москва: Гос. тех. изд., 1926. № 9, год 3. С. 531-551.
7. Колкунов В. В. Науково-дослідчі кафедри. Діяльність дослідчої кафедри хліборобства (1922-1923). Київський політехнічний і Київський сільсько-господарський інститут. XXV років. 1898-1923. Ювілейний збірник. Київ, 1924. С. 251.
8. Колкунов В.В. Чи потрібна Україні сільсько-господарська академія, де й якою вона повинна бути? *Матеріали до організації Всеукраїнської сільсько-господарської академії*. Київ : Вид. Київського с.-г. ін-ту, 1926. Вип. 1. С. 40-43.
9. М.О. Професор Володимир Володимирович Колкунов. (Біографічний нарис). *Селекційний вісник* / Товариство селекціонерів. Біла Церква, 1930. № 6. С. 3-5.
10. Малюшицький М. Катедра часткового хліборобства. Київський політехнічний і Київський сільсько-господарський інститут. XXV років. 1898-1923. Ювілейний збірник. Київ, 1924. С. 245-246.
11. Орловський М. Професор Володимир Володимирович Колкунов (Біографічний нарис). *Записки Київського сільськогосподарського інституту*. Т. 4. Київ, 1929. С. 4-6.
12. Орловський М.І., Оканенко А.С. До сторіччя з дня наро-

дження професора В.В. Колкунова. *Вісник сільськогосподарської науки*: щомісячн. наук журн. Мін-ва сільського госп-ва УРСР. Київ: Урожай, 1966. № 4. С. 123-124.

13. Піпан Х.М. Історія заснування та діяльність Наукового інституту селекції (1922-1930). *Питання історії науки і техніки*. 2013. № 3. С. 50-56.

14. Приложение к протоколу третьего очередного собрания Киевского Общества Естествоиспытателей 22 февраля 1903 г. *Записки Киевского Общества Естествоиспытателей*. Т. XIX. Киев, 1905. С. XIX-LVIII.

1905. С. XIX-LVIII.

15. Скороходько А. З історії Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту. *Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту*. 1924. Т. 1. С. 11-32

16. Тарасенко В. Протокол третьяго очередного собрания Киевского Общества Естествоиспытателей 22 февраля 1903 года. *Записки Киевского Общества Естествоиспытателей*. Т. 19. Киев, 1905. С. VII-XVII.

Бойко Михайло Віхи життєдіяльності професора В.В. Колкунова

У статті розкрито основні досягнення професора В.В. Колкунова у галузі екологічної фізіології рослин. З'ясовано, що Володимир Володимирович є автором анатомо-морфологічної теорії посухостійкості рослин, а також нового поняття «змінний оптимум» розміру клітин. Вперше на основі аналізу життєвого та творчого шляху вченого розроблено періодизацію життя, наукової, громадської та педагогічної його діяльності.

Ключові слова: В.В. Колкунов, фізіологія рослин, посухостійкість, рослини-ксерофіти, селекція, анатомічні ознаки, сорт, клітина

Бойко Михаил Вехи жизнедеятельности профессора В.В. Колкунова

В статье раскрыты основные достижения профессора В.В. Колкунова в области экологической физиологии растений. Выяснено, что Владимир Владимирович является автором анатомо-морфологической теории засухоустойчивости растений, а также нового понятия «переменного оптимума» размера клеток. Впервые на основе анализа жизненного и творческого пути ученого разработана периодизация жизни, научной, общественной и педагогической его деятельности.

Ключевые слова: В.В. Колкунов, физиология растений, засухоустойчивость, растения-ксерофиты, селекция, анатомические признаки, сорт, клетка

Boiko Mykhailo Stages of vital activities of Professor V.V. Kolkunov

The article describes the main achievements of Professor V.V. Kolkunov in the field of ecological plant physiology. It has been found that Volodymyr Volodymyrovych was the author of the anatomy-morphological theory of drought-resistance of plants as well as the new notion of «variable optimum» of cell size. The essence of the theory was that the plant's resistance to drought was laid in the plant itself. The scholar concluded that the smaller the stomata of plants, the weaker the evaporation and the xerophilic plant, and the smaller the size of the cells of the leaf – the more xerophilous variety. He substantiated a number of scientific methods of plant selection as well as hereditary laws concerning the influence of anatomical signs on the degree of drought-resistance of a plant. Such a regular pattern is proved in cereals, corn, sugar beet.

The role of the scholar as the organizer of agricultural research work is highlighted. He took part in founding and activities of such scientific institutions and organizations as: Scientific Institute of Selection, Kyiv Regional Experimental Station, Kiev Veterinary and Zootechnical Institute, Kiev Agricultural Institute. He was one of the first authors who prepared a manual in Ukrainian for the agrarian institutes «Course of general plant growing».

First on the basis of analysis of the life and creative way of the scholar the author of the paper has developed a life periodization of the scholar, his scientific, social and pedagogical activities. The author of the study has separated 5 main periods: the first period – childhood and youth (1866-1886); the second period – the formation of scientific outlook (1886-1903); the third period – scientific development and world recognition (1904-1909); the fourth period – active scientific and pedagogical activities (1909-1930); the fifth period – political persecution and scientific activities in exile (1930-1939).

Keywords: V.V. Kolkunov, plant physiology, drought-resistance, xerophyte plants, selection, anatomical signs, variety, cell